

**URUG' MEVALI BOG'LARDA “COLEOPTERA” TURKUMI
VAKILLARINING ZARARI, BIOEKOLOGIYASI VA ULARGA QARSHI
KURASHISH TADBIRLARI**

Sodiqova Sayyora

Rahimov Shohro'z

ToshDAU “O'simliklar himoyasi agrokimyo va tuproqshunoslik” fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Respublikamizda urug' mevali bog'larida buzoqboshi qo'ng'izlarning tarqalishi, zarari, bioekologiyasini o'rganish asosida ularga qarshi samarali kurash choralarini qo'llash bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: g'ilofli kuylar, agrotexnik, buzoqbosh, mevaxo'r, kasallik

O'zbekistonning tabiiy iqlim sharoiti mevali daraxtlar va tok o'stirish uchun eng qulay hisoblanadi. Respublikada meva daraxtlardan olma, nok, bexi, olcha, o'rik, shaftoli kabilar ko'plab ekiladi. Biroq bog' va tokzorlarni zararkunanda va kasalliklardan samarali himoya qilmay turib, ulardan sifatli va yuqori hosil olib bo'lmaydi. Qishloq xo'jalik ekinlaridan mo'l hosil olish va yetishtirilgan hosilni saqlab qolishdagi asosiy omillardan biri zararkunanda, kasallik va begona o'tlardan himoya qilishdir. Insoniyat birgina zararkunandalar tufayli har yili: 203,7 mln.tonna – don; 228,4 mln.tonna - qand lavlagi; 23,8 mln.tonna – kartoshka; 23,4 mln.tonna – sabzavot; 11,3 mln.Tonna – meva hosili yo'qotilishiga olib keladi. O'zbekistonning mevali bog'larida 200 dan ortiq zararkunanda va 500 dan ortiq kasallik qo'zg'atuvchi zamburug'lar uchrashi qayd qilingan. Bog' va tokzorlarda uchraydigan zararkunandalarning ayrim turlari – olma, olxo'ri va uzum mevaxo'r qurtlari, binafsharang, soxta qalqondorlar, meva o'rgimchak qandalari, nok shirinchasi, nok shira biti, akatsiya soxta qalqondori, sharq meva qurti, g'ilofli kuyalar, buzoqboshi qo'ng'izlar yil va mavsum davomida bir necha marta avlod berib

jiddiy zarar keltiradi. Ushbu zararkunandalardan Coleoptera turkumi vakillarining mo'ylovlilar (Scarabaeidae) oilasiga, buzoqboshi qo'ngizlar (*Melontha melontha*, *M. hypocastani*) avlodiga mansub turlardir. O'rta Osiyodagi mevazor bog'larga buzoqboshi qo'ngizlarning uch turi: zararli buzoqboshi qo'ngizi, uch tishli buzoqboshi qo'ngizlari va mart buzoqboshi qo'ngizlar ko'p zarar yetkazadi. Buzoqboshi qo'ngizlar lichinkasi daraxtlarning ildizini kemirib quvvatdan ketkazadi, ba'zida bog'lardagi ekilgan ekinlarga ham zarar yetkazadi. Buzoqboshi qo'ngizlarning lichinkasi fazasida ayrim hollarda esa hali faol hayot kechirishga o'tmagan qo'ng'izlik stadiyasida qishlaydi. Lichinkalari va g'umbaklari odatda, yerning taxminan 20 sm chuqurligida bo'ladi; yer nam bo'lganda lichinkalar yer yuziga chiqadi. Mart buzoqboshi qo'ngizlari mart oyidan aprelning yarmigacha ba'zan oxirigacha zararli va uch tishli buzoqboshi qo'ngizlar maydan iyulning yarmigacha uchib yuradi. Ular g'ira- shira qorong'u tushishi bilan ucha boshlaydi. Urg'ochisi soya joylarga, daraxtlarning tagiga, yerning yuza qatlamlariga bitta yoki ikki-uchta tuxum qo'yadi. 2-3 sutka davomida hammasi bo'lib 30 tacha tuxum qo'yadi. Bir oydan keyin ulardan lichinkalar chiqadi. Lichinkalar birinchi marta faqat kelasi yili po'st tashlaydi va shu vaqtdan boshlab daraxtlarning ildizini kemirib, sezilarli darajada zarar yetkaza boshlaydi. Buzoqboshi qo'ngizlarni 3 turi ham bir-biriga o'xshaydi. Ularning kattaligi 2,5-3,3 sm atofida. Rangi qizg'ish, mayda oq dog'li, ko'krak qismi ostida va oyoqlarning asosiy yarmida uzun oqish tuklari bo'ladi. Erkak buzoqboshi mo'ylovlarining uchi 7 dona uzun, urg'ochilarniki esa 5 dona kalta plastinkalardan iborat. Uch tishli buzoqboshi qo'ngizni og'iz aparati yuqoridagi plastinkasining pastki chekkasi 3 bo'lakka bo'linganligi bilan zararli buzoqboshidan farq qiladi. Zararli buzoqboshining ustki qanotidagi tangachalar dog' shaklida xar joyda, zararli buzoqboshiniki esa bir tekis joylashgan. Buzoqboshi qo'ngizlarning imagosi deyarli zarar yetkazmaydi, lichinkasi meva daraxtlari, tok va butalarning ildizini kemirib katta zarar yetkazadi. Buzoqboshi qo'ngizlar uzoq vaqt davomida rivojlanadi. Uch tishli va zararli buzoqboshi 3 yil, mart buzoqboshisi 4 yilda bir marta nasl beradi. Uch tishli va zararli buzoqboshi qo'ngizlarning imagosi 30-40kun, mart buzoqboshi qo'ngiziniki 9 oygacha yashaydi. Tuxumi 40-50 kunda,

g'umbagi 15 kun davomida rivojlanadi. Boshqa vaqtda lichinkalik bosqichida bo'ladi. Lichinkalarning tanasi yo'g'on, yoysimon, rangi xira oq bo'ladi. Ularning orqa tomoni yo'g'on kalta tuk bilan qoplangan. Mart buzoqboshilarning lichinkasi 5 sm zararli va uch tishli buzoqboshilarining 6,5 sm bo'ladi. Lichinkalar 3 marta po'st tashlab, imagoga aylanadi. Respublikamizning intensive mevali bog'larida ushbu buzoboshi qo'ngizlarning zarari ortib borayotganligi kuzatilmoqda. Tuproqdagi zichligi 1m da 212-14 tagacha yetganligi va 30-40% gacha ekin maydonlaridagi ko'chatlar zararlanganligi kuzatuvlar davomida aniqlangan.

Kurashish choralari :

Yangi bog'larni tashkil qilish va ko'chatzorlarda ko'char o'tkazishdan oldin tuproq tarkibini tekshiruvdn o'tkazish lozim. Bunda muayyan yerdagi zararkunandalardan buzoqboshi , qarsildoq qo'ngizlar lichinkalarning joylashish zichligi aniqlanadi. 1m² maydonda 2-3 ta buzoqboshi lichinkasi borligi aniqlansa, bu ko'chatlar uchun xavfli hisoblanadi. Buzoqboshi qo'ngizlar va boshqa tuproq osti zararkunandalariga qarshi kurashishda agrotexnik va tashkiliy- xo'jalik chora- tadbirlari asosiy o'rinni egallaydi. Tuproqqa asosiy va qo'shimcha ishlov berish almashlab ekishni to'g'ri yo'lga qo'yish, o'g'itlash, sug'orish va qator oralarini band qiluvchi ekinlar ekish zararkunandalar sonini kamaytirishga yordam beradi. Qo'ngizlarning zararliligi IZMM dan oshadigan bo'lsa quyidagi preparatlar tavsiya etiladi; Detsis 2,5% em.k (0,5 l/ga) , BI-58 40% em.k (0,8 l/ga) , Karache DUO 25% n.kuk (0,3 l/ga).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. B. A.Sulaymonov, B.S.Boltayev, SH. X. Abdualimov “Bog', tokzor va dala ekinlarning zararkunanda, kasalliklari hamda ularga qarshi kurash choralari usullari”. T.2018 yil.5-9 betlar “Navro'z” nashriyoti.
2. B.A.Sulaymonov, X.X.. Kimanboyev, SH. Esanbayev “Mevali bog' zararkunandalari va ularga qarshibiologik usulni qo'llash asoslari”. T.2015yil 71-74 betlar. “Extermum-Press” MCHJ nashriyoti.
3. B.A.Sulaymonov, B.S.Boltaev, SH.Komilov “Qishloq xo'jalik ekinlarini zararkunandalari, kasalliklari va ularga qarshi kurash choralari”.